

МІСТЕРІЯ ВЕЛИКОДНЯ (НОМО ERECTUS - НОМО SAPIENS - НОМО EST DIVINUS)

Частина I. Констатація. Традиційні вірування і обряди

Останніми десятиліттями на сторінках інтернет-видань з'являються численні публікації, які популяризують народні звичаї та обряди українців. Однак за дужками залишаються історичні умови і смислові підтексти, які пояснюють глибинну семантику міфологічних уявлень наших предків. Зокрема, нез'ясованими лишаються культурні значення напівзабутого «русального» передвеликоднього тижня, коли відбувається активізація потойбічних сил (подібні явища фіксуються також перед Різдвом і Трійцею). У зв'язку з цим до сьогодні побутує звичай ретельного прибирання, коли миються лави, столи, підлога, посуд, тобто місця і побутові предмети, з якими безпосередньо контактує тіло людини. У народі давні звичаї деміфологізувалися, внаслідок чого набули інших значень, пов'язаних із побутовим християнством, отримавши назву Чистого четверга. У цьому разі вологе прибирання оселі асоціювалося з євангельською історією, коли Ісус Христос омив ноги своїм апостолам-учням: «Встав від вечері (Ісус), скинув одіж, узяв рушника й підперезався. Тоді налив води до умивальниці й почав обмивати учням ноги та обтирати рушником, яким був підперезаний. Підходить, отже, і до Симона Петра, – та той йому: «Ти, Господи, – мені вмивати ноги?» Каже йому Ісус у відповідь: «Те, що я роблю, ти під цю пору не відаєш; зрозумієш потім.» Петро ж йому каже: «Ні, не митимеш моїх ніг повіки!» – «Коли я тебе не вмю, — одрікає Ісус, – то не матимеш зо мною частки». «Господи, – проказує до нього Симон Петро, – то не тільки ноги, але і руки, і голову!» (Іоанн 13: 9-20). З обрядами омовіння пов'язані також народні звичаї поливати один одного водою, що отримали назву «полив'яного понеділка» (після Великодня).

Великодні вогні

Ілюстрації з Інтернету <https://persha.kr.ua/news/120354-tradytsiyi-ta-zvychai-velykodnya-yak-z-yavylosya-svyato-ta-yak-jogo-vidznachayut-u-riznyh-krayinah/>

Знищення нечистої сили, як переосмисленого образу холодної і голодної смерті, що загрожувала упродовж зими, пояснює семантику багать, які палили біля храмів у ніч на Великдень [1]. Вважалося, що священний вогонь має обігріти не лише тих, хто чекає ранкової служби, але й душі праведників. Крім цього великодні вогні мали апотропейну символіку, оскільки мали знищити Іуду, образ якого «активується» напередодні Великодня (аналогічним чином у традиційній культурі страчували «слуг диявола» – відьом, упирів і перевертнів). Існує думка, що семантика нічних вогнів може бути пов'язаною з давніми кремаціями «нечистих» покійників, яка на деякий час стала нормою для окремих регіонів Київської Русі, уражених смертельними інфекційними хворобами.

Аналогічні звичаї фіксуються практично у всіх європейських народів. Наприклад, в українців зберігся звичай освітлювати великодню ніч сьйвом свічок, вогонь яких вважається праобразом Благодатного вогню, хоча відповідна традиція існувала задовго до прийняття християнства. Сміслові варіації передсвяткового паління проглядаються в етимології слова «вогонь», що асоціюються з дієсловом «гнати» або «гнути». Синонімічні значення також асоціюються з поняттями очищення і відродження. Пор.: 1) багаття < пр-сл. bag- – «горіти, тліти», але укр. бóгад – «посад, посаг, місце для молодих» (на весіллі); 2) палати < пр-сл. palati, *polti – «трясти, трусити (про процес віяння); очищати від полові, від *pel- «наповнювати», синонім до «полоти»; 3) горіти < д-інд. ghr̥ōti – «світить», але гóріти – «гуляти, веселитися, пити (в шинку)», гарювати «пустувати» < пр-сл. *gar- «біганина; галас».

Крім буквального «випалювання» і «вимивання» культурних і природних об'єктів, пов'язаних із потойбічним світом, вживалися додаткові магичні засоби, що мали підсилити процес очищення території «свого» – олюдненого простору. Мова йде про обрядові відвідини т. зв. «волочовнків» – асимілятивного давнього «волочобнків», що походить від дієслова «волочитися» (пор.: білор. «Валачобнічкі валачыліся...» [2, с. 7]), що є весняним обходом селянських обійсть з величально-закличними піснями –

рудиментами архаїчних гімнів, а також асоціюється із процесом обробки весняної ріллі за допомогою архаїчного рала, яке буквально «волочили» по полю. Можливо, що раніше під час виконання ритуалу його виконавці в якості «магічного реквізиту» брали із собою рало, що залишилося в якості рудименту під час приворотних обрядів, коли дівчата з метою принадження парубків обносили навколо хати уламок старого плуга (фалосоподібний предмет): «Як ся тягнуть плуга з кожної хати, ідучи в поле, щоб так ішли до хрещеної, породженої (ім'я) кавалери зо всього села, і як не можуть без плуга і орання хліба їсти, так щоб не могли без мене сісти» [3, с.102-103].

У науковій літературі волочібний обряд трактується як архаїзм хліборобського циклу, який виконується перед початком сільськогосподарських робіт. Зазвичай його проводили ввечері у Великодню неділю, іноді напередодні або (як правило) у понеділок. Учасники обряду виконували ритуальні тексти, які мали очистити конкретну територію роду або сім'ї від «залишків» Морени (< *mag-, *mog- – «смерть»), спаленої під час Масляної або Колодія. За репертуаром, манерою виконання, а відтак і семантикою волочібний обряд нагадував містерію водіння кози напередодні Різдва. Після завершення магічного очищення відбувалося ритуальне умивання, яке мало цілющі властивості, що пояснює, чому цього дотримувалися діти і незаміжні дівчата.

Іншим компонентом обряду, який з часом трансформується на повсякденну дію, є обрядові ігри. Наприклад, після святкового сніданку грали у «битки» або «катанки» (залежно від регіону). Семантика ігор є доволі простою, оскільки визначає, чиє яйце міцніше або закотиться якнайдалі. Переможцю віщували міцного здоров'я (як шкаралупа великодньої крашанки) і «многих літ» (тривалість життя асоціюється з траєкторією і відстанню її котіння). Напевне звідси походять сучасні евфемізми, де проводяться аналогії між міцністю testiculus і характерними рисами чоловічого характеру. Очевидно, що програвший мав з'їсти надбиту крашанку, начебто укріплюючи своє начебто незадовільне здоров'я. Шкаралупу, що залишилася, розкидали на полі чи огороді, поліпшуючи у такий спосіб вегетативні властивості посіяного і посаженого, або кидали у воду для умивання, щоб «сила» великодньої крашанки перейшла на того, хто умивається.

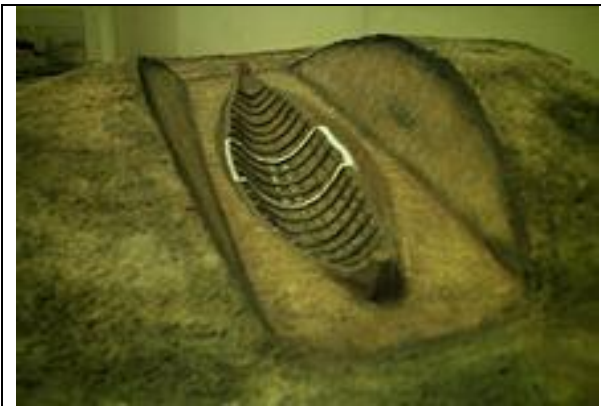
Українці вірили, що під час Великоднього циклу від Паски до Трійці відкриваються небеса і покійники можуть безперепонно потрапляти у світ живих. У традиційній культурі снували обряди, які регулювали відношення між «цим» і «тим» світом. Зокрема, відомими є дні, які називали Мертвецьким Великоднем, коли у церкві (як правило у ніч з четверга на п'ятницю після Паски) службу

Пимоненко М. К. Ранок Христового Воскресіння . 1891
Ілюстрація з Інтернету

правив покійний священник, а прочанами були покійники незалежно від часу їхньої смерті. В окремих регіонах цей день називали Рахманським Великоднем або гробками, могилками, поминками, проводами тощо. Етнонім «рахмани» у народі асоціюється з пращурами, які «живуть» на «тому» світі, розташованого вниз по течії. Можливо, що вірування мають архаїчне походження і є примарними згадками про «чужу» сторону, розташовану далеко на півдні (за течією), або свідчать про способи поховання покійників, властивих тим народам, чий спосіб господарювання залежав від водного промислу (звідси «піти за водою» – буквально «утопитися»). Відомими також історичні відомості, описані арабським мандрівником Ібн-Фалданом (X ст.), який документально описав звичаї поховання знатного русича у човні.

Модель кургану поховального корабля «Саттон Гу» (бл. VII ст. н. е.) Позначено можливе розташування поховальної камер

Ілюстрація з Інтернету [5].

Аналогічним чином покійників ховали мореплавці, зокрема середньовічні вікінги [4, с. 22-43] або окремі релігійні общини, імітуючи тим самим «спасенний» човен апостолів. Можливо також, що міфологічні описи відзначення потойбічного Великодня походять від звичаю ставити у церкві тарілку із землею для тих, хто за станом здоров'я не міг потрапити на кладовище (моделювання надгробного пагорба). Відповідні звичаї дійшли до нашого часу, коли на могили покійників кладуть крашанки, паски і

печиво (аналог проскури).

Рудименти солярних релігійних вірувань простежуються у поширеному на Черкащині звичаї (поч. XX ст.) зустрічати незаміжнім дівчатам сонце, до якого вони молилися. Пережитком обряду є звертання до сонячної комахи – «божої корівки» (*Coccinellidae Latreille*): «Сонечко, сонечко, вигляни в віконечко, подивись на небо ...». Гуцули, побачивши як сходь сонце на Великдень, говорили: «Слава тобі, Господи, за личенько твоє Господнє, що ся показало, праведне; слава Тобі, просвященне!»

Обов'язковим компонентом свята були хороводи, гойдалки, «вулиці», а також молодіжні бешкетування, так само як на Різдво. Зокрема, парубки влаштовували різні перепони: петягували дорогу від церкви нитками, підпирали двері дрючками (особливо це стосувалося тих батьків, які не відпускали дівчат на «вулицю»), загороджували дорогу возами, боронами тощо. Семантика ритуального перевертання змінює звичний порядок побутових об'єктів, змінюючи – точніше сакралізуючи плин буденного часу.

(Далі буде).

Література.

1. Ткаченко О. Традиції та звичаї Великодня: як з'явилося свято та як його відзначають у різних країнах. URL : <https://persha.kr.ua/news/120354-tradytsiyi-ta-zvychayi-velykodnya-yak-z-yavylosya-svyato-ta-yak-jogo-vidznachayut-u-riznyh-krayinah/> (дата доступу 26.03.2024).
2. Валачобныя песні / склад. Г. А. Барташэвіч, Л. М. Салавей, склад. муз. часткі В. І. Ялатаў; рэд. тома К. П. Кабашнікаў. Мінск : Навука і тэхніка, 1980. 560 с.
3. Чубинський П. П. Мудрість віків. Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського : в 2 т. / П. П. Чубинський. Київ : Мистецтво, 1995. Т. 1. 224 с., іл.
4. Härke, Heinrich (1990). "Warrior Graves"? The Background of the Anglo-Saxon Weapon Burial Rite. Past & Present (126): 22-43.
5. Поховальний корабель. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%BB%D1%8C (дата доступу 28.03.2024).